

Handreiking bevrijdingspastoraat

HANDREIKING
BEVRIJDINGSPASTORAAT

Pastorale mogelijkheden en valkuilen

Jos Aarnoudse
Rob van Essen
Gerrit-Jan van der Kolm
Eva Ouwehand
Leo Smelt

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (fsc®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Dit boek is uitgegeven in samenwerking met de Protestantse Kerk in Nederland.

Gespreksvragen bij deze uitgave zijn te vinden op www.boekencentrum.nl/bevrijdingspastoraat

Ontwerp omslag: Mulder van Meurs
Vormgeving binnenwerk: ZetProducties, Haarlem

ISBN 978 90 239 2822 5

NUR 711

© 2014 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

TEN GELEIDE 7

WOORD VOORAF 9

1 INLEIDING 11

Achtergrond 11

Terminologie 12

Een casus 14

Aanreiken van kaders 15

2 GELOOF EN GEZONDHEID IN DE EENENTWINTIGSTE EEUW 17

Gezondheid het hoogste goed? 17

Spiritueel experimenteergedrag 19

Bevrijdingspastoraat: aarzeling en uitdaging 20

3 VRAGEN ROND BEZETENHEID 22

Het woord 'bezetenheid' 22

Bezetenheid van de wereld 22

De actualiteit van het bijbelse spreken 23

Een middenweg tussen over- en onderwaardering 26

4 'VERLOS ONS VAN DE BOZE' 29

Geloofscrisis – gebedscrisis 29

Mogelijkheden voor de gemeente 30

Gebed of bevel? 31

5 BEVRIJDINGSPASTORAAT EN PSYCHIATRIE 34

Bevrijdingspastoraat niet alleen voor bijzondere gevallen 34

Mensen met een psychische kwetsbaarheid 35

Aandacht voor geloof niet vanzelfsprekend in GGZ 38

Pastorale relatie 39

Risico's 40

Eigen verantwoordelijkheid en regie 42

6 PASTORALE HANDVATTEN BIJ DE DIENST DER BEVRIJDING 46

Van incident naar pastoraal beleid 46

Zorgvuldigheid 46

Helende gemeenschap en bereidheid te veranderen 47

Geen manipulatie of emotionele druk 48

Praktische uitvoering 49

7 EEN DIENST VAN BEVRIJDING – LITURGISCHE MOGELIJKHEID 52

Inleiding 52

Eenvoudige orde van dienst 53

LITERATUURSUGGESTIES 57

BIJLAGE 1 – Personalia 59

BIJLAGE 2 – Deelnemers minisymposium 60

Ten geleide

Vanuit het Landelijk Dienstencentrum van de Protestantse Kerk in Nederland kwam enige jaren geleden het initiatief om een studiegroep Kerk en psychiatrie bijeen te brengen. Dit kwam voort uit het project Ruimte voor anders-zijn. Daarin werd met name vanuit de diaconale en pastorale roeping van de kerk nagedacht over de betekenis van de kerk als gemeenschap voor mensen met een eigenheid die hen veelal in een minderheidssituatie plaatst. Te denken valt aan ex-gedetineerden. Ook mensen met lichamelijke of verstandelijke beperkingen verdienen wellicht speciale aandacht, maar ook mensen die (langdurig) te maken hebben (gehad) met de geestelijke gezondheidszorg.¹

Binnen de studiegroep Kerk en psychiatrie kwam het onderwerp ‘bevrijdingspastoraat’ aan de orde. Van de kant van geestelijk verzorgers die werkzaam zijn binnen de geestelijke gezondheidszorg werd duidelijk, dat er nogal wat cliënten zijn die hun probleem als ‘bezetenheid’ ervaren. Naast psychiatrische hulp (of ook wel zonder psychiatrische hulp) zoeken zij soms hun toevlucht bij religieuze en spirituele genezers of bij kerken. Hoe gaan we daar binnen de Protestantse Kerk in Nederland mee om?

Er werd een werkgroep samengesteld die zich ging verdiepen in bevrijdingspastoraat met het doel om – als het enigszins kon – te komen tot een pastorale handreiking. Hoewel de primaire aanleiding de vragen waren vanuit het veld van de psychiatrie, beseffen we dat bevrijdingspastoraat breder ligt. Naast geestelijk verzorgers werkzaam in de psychiatrie namen daarom ook gemeentepredikanten deel aan de werkgroep. We schreven een concepthandreiking die op 16 januari 2013 besproken werd tijdens een breed samengesteld minisymposium. Dit werd georganiseerd door de Werkgroep Pastoraat en Gezondheidszorg van de Protestantse

1 Geestelijke gezondheidszorg wordt vaak aangeduid als GGZ. Hier wordt de brede tweedelijns psychiatrische zorg mee bedoeld.

Kerk in Nederland. De reacties die we daar kregen en de discussie hebben ons verder geholpen om de pastorale handreiking breder en genuanceerder uit te werken.

Met wat nu voorligt, hopen we allen te dienen die binnen de kerk zich willen bezinnen op pastorale mogelijkheden ten behoeve van hen die door kwade machten worden gekweld of zich door kwade machten voelen belaagd.

Jos Aarnoudse
Rob van Essen
Gerrit-Jan van der Kolm
Eva Ouwehand
Leo Smelt

Woord vooraf

Bevrijdingspastoraat gaat over ingrijpende dingen. Het gaat over de vraag naar de impact van kwade machten op het bestaan van mensen. Het gaat over de vraag wat bidden hierin vermag. Voor velen is bevrijdingspastoraat een ver-van-mijn-bedshow. Zij zijn er nooit mee in aanraking gekomen. Voor anderen is het hele gebied rond bevrijdingspastoraat dubieus. ‘Gaan we weer terug naar de tijd dat we de duivel geloven?’ ‘We maken mensen alleen maar onrustig en zelfs bang door een verband te leggen tussen zonde en ziekte.’ Zij zouden dit boek over bevrijdingspastoraat dan liever niet openen of het zelfs niet geschreven willen zien.

Toch is het goed dat het wel geschreven is. Van allergieën kunnen we nu eenmaal niet leven. Deze handreiking zoekt een weg tussen overenthousiasme en allergie. Het is een moedige poging thema’s aan de orde te stellen die te lang onaangeroerd zijn gebleven. Wij moeten mensen serieus nemen. Mensen die zichzelf als bezet gebied van boze machten ervaren. Mensen die verlangen naar bevrijding in Jezus’ naam. Mensen die zich wenden tot de christelijke gemeente en haar voorgangers met de vraag om bevrijding. Niet thuis geven kan dan niet. Dat schiet pastoraal tekort.

Bevrijdingspastoraat is niet iets engs dat uit een verdachte hoek van de wereld is komen overwaaien. Het is er altijd al geweest, ook al is het voor een groot deel uit de *mainline* protestantse traditie verdwenen. Het heeft steeds een plaats behouden in de Oosterse Orthodoxie en het Rooms-Katholicisme. Het heeft een plaats in de kerken van het Zuiden. Het is bekend in Pinksterkerken. In dit opzicht wordt het tijd dat het *mainline* protestantisme zich opent voor wat er in de wijdere oecumene altijd is geweest, tot op de dag van vandaag.

In deze handreiking wordt het thema van vele kanten verkend. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen kaf en koren. Een woord als ‘zorgvuldig’ duikt vele malen op. Mogelijke misverstan-

den worden uit de weg geruimd. Dat vraagt wel om het nodige geduld van de lezer, maar het veld ligt nu eenmaal bezaaid met deze misverstanden en met uitwassen. Het geduld wordt echter wel beloond, want uiteindelijk worden er richtlijnen en aansporingen gegeven en handelingsperspectieven geboden. Zo is dit boek dan ook een echte handreiking geworden. Een handreiking die iedereen die met bevrijdingspastoraat te maken krijgt, kan helpen. Hij is geschikt voor nadere bezinning op het thema in gemeenten en kan bijvoorbeeld een kerkenraad helpen om een weg hierin te vinden. Hij helpt al diegenen die op de een of andere manier ingeschakeld zijn in deze bediening.

Ik ben ervan overtuigd dat bevrijdingspastoraat niet meer weg te denken is en dat steeds meer gemeenten en gemeenteleden ermee in aanraking zullen komen. Des te verheugender dat de bezinning hierover nu ook echt op gang is gekomen. Deze handreiking is daar een waardige bijdrage aan. Ik beveel deze dan ook van harte bij de lezer aan.

Arjan Plaisier
Scriba Protestantse Kerk in Nederland

1

Inleiding

ACHTERGROND

Als het woord ‘bevrijdingspastoraat’ valt, roept dat over het algemeen nogal heftige reacties op, zowel positieve als negatieve. In deze handreiking bespreken we de dilemma’s die spelen rond bevrijdingspastoraat zonder uitputtende antwoorden te geven. De insteek van deze handreiking is een pastorale. Veel gemeenten van de Protestantse Kerk in Nederland hebben zich nauwelijks bezig gehouden met de ‘dienst der bevrijding’, of breder de ‘dienst der genezing’. Ook de belangstelling van de landelijke kerk is niet groot geweest. Het hervormde synoderapport *Vragen rondom de gebedsgenezing* van 1959 en de gereformeerde uitgave uit 1992 *De kerk als helende gemeenschap*, in de serie Toerusting, zijn de enige publicaties over dit onderwerp.

Pas in 2004, bij het verschijnen van het tweede deel van het nieuwe dienstboek, krijgen deze rapporten een liturgische vertaling in de bediening van verzoening en de zegening en zalving van zieken. Het onderwerp leefde veel meer buiten de hoofdstroom van de Protestantse Kerk in Nederland: in de Charismatische Werkgemeenschap (CWN), in de Lucasorde en in evangelische en pinkstergemeenten. De laatste jaren neemt de belangstelling voor thema’s uit de evangelische beweging echter ook binnen de Protestantse Kerk toe. In 2007 verschijnt de verklaring *Gebed en genezing* van de CWN en de Nederlandse Lucasorde. Bevrijdingspastoraat wordt daarin niet apart genoemd. In 2008 wordt deze verklaring – voorzien van vragen – door de Protestantse Kerk in Nederland uitgegeven als pastorale handreiking.

Ondertussen zijn er wel kerkenraden, die zich specifiek op bevrijdingspastoraat bezinnen. Dat gebeurt meestal naar aanleiding van een concrete vraag naar de dienst der bevrijding. Er zijn mensen met ernstige problemen die hun toestand ervaren als vorm van bezetenheid. Sommigen zijn terechtgekomen in de geestelij-

ke gezondheidszorg, sommigen ook niet. Een deel van hen zoekt zijn toevlucht bij religieuze en spirituele genezers of bij een kerk. Deze mensen willen gehoor vinden voor hun ervaringen en zoeken (ook) daar verbetering van hun situatie.

Eenzijds roept dit de vraag op wat de Protestantse Kerk in Nederland op dit punt te bieden heeft. Hoe kan een plaatselijke gemeente met concrete vragen op dit terrein omgaan? Is er ruimte om na te denken over de betekenis van de heilheid van 'lichaam, ziel en geest' voor de pastorale zorg? Kunnen woorden als 'genezing' en 'bevrijding' een plaats krijgen in de pastorale benadering van de gemeente? Wat verstaan we er vervolgens onder? Of wordt de zorg voor lichamelijke en geestelijke gezondheid geheel uitbesteed aan professionals in de gezondheidszorg? Anderzijds roept het de vraag op wat het vervolg is als er bezinning plaatsvindt. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat ook in gemeenten waar een doordenking plaatsvindt, de bezinning van een kleine groep betrokkenen nogal eens in een la komt te liggen. Het inbedden en in de praktijk brengen van vormen van bevrijdingspastoraat of de dienst der bevrijding is binnen de Protestantse Kerk in Nederland lang niet voor iedereen een vanzelfsprekendheid.

TERMINOLOGIE

We gebruiken in deze handreiking de termen 'bevrijdingspastoraat', 'dienst der genezing', 'dienst der bevrijding', 'gebed om genezing', 'bevrijding' en 'exorcisme'. Dit sluit aan bij terminologie zoals die in diverse christelijke kringen in omloop is. Dat wil niet zeggen dat het gebruik overal eenduidig is. In diverse kringen wordt aan deze termen verschillend invulling gegeven.

Het woord 'bevrijdingspastoraat' kan gezien worden als een zogenaamd containerbegrip. Er worden nogal verschillende praktijken in ondergebracht. Toch is er ook een gemeenschappelijke noemer. Bevrijdingspastoraat slaat altijd op een pastorale praktijk waarbij in Christus' naam hulp wordt geboden aan hen die zich belast weten of voelen door wat wij 'kwade machten' noemen. In de Bijbel en de geschiedenis van de kerk wordt gesproken van 'het demonische', 'de boze', 'het kwade', 'onreine geesten', 'de duivel' en 'Satan'.

Wanneer wij het woord 'bevrijdingspastoraat' gebruiken, doelen we op een pastorale praktijk die zich richt op situaties waarin een persoonlijke belasting door kwade machten een rol speelt. Het gaat ons daarbij om een inclusieve pastorale praktijk, niet slechts om het praktiseren van een gebedssessie of een uitdrijvingsritueel. Het gaat om de totale benadering van pastorale gesprekken met de predikant of een team uit de gemeente en overleg met naasten en hulpverlening, die mogelijk uitmonden in een bijzondere bijeenkomst van gebed om bevrijding. Ook de nazorg daarop volgend hoort erbij.

Met de aanduiding 'dienst der bevrijding' bedoelen we hetzelfde: de gehele bediening van het eerste contact tot en met de nazorg na een mogelijk bevrijdingsgebed. Het woord 'bevrijding' heeft in de context van het bevrijdingspastoraat een toegespitste betekenis. Het gaat om bevrijding *van* de negatieve gevolgen van een 'demonische belasting'. Het gaat om bevrijding *tot* nieuwe mogelijkheden van leven. Het gaat om bevrijding van kwelling en angst, om (opnieuw) vrijer toe te kunnen komen aan een leven in geloof, hoop en liefde.

Wij denken overigens dat dienst der genezing en dienst der bevrijding dicht bij elkaar liggen. Met het woord 'genezing' lijkt het vizier vooral gericht op lichamelijke ziekten en beperkingen. Met het woord 'bevrijding' lijkt de aandacht zich vooral te richten op een geestelijk belast zijn. Bij lichamelijke ziekten gaat het echter vaak om veel meer dan alleen genezing in somatische zin. Dienst van heling of heelheid zou misschien een betere term zijn.

Als we op het terrein van de psychiatrie en de verslavingszorg komen, lopen perspectieven ook door elkaar. Wat de een geneigd is bezetenheid te noemen, ziet de ander als kenmerken van een psychiatrische aandoening. Als het om gebed gaat, zal de een spreken van een gebed om bevrijding en de ander van een gebed om genezing. Genezing en bevrijding zijn niet strikt te onderscheiden.

In deze handreiking spreken we ook over 'een dienst van bevrijding'. Dan gebruiken we het woord 'dienst' in de zin van liturgische bijeenkomst. Met *een* dienst van bevrijding doelen we dus op de liturgie waarin bevrijdingsgebed, zalving en handoplegging

plaats kunnen hebben. Het gaat dan om een kerkdienst of viering in kleinere kring met gebed en ritueel.

Ook het begrip 'exorcisme' wordt in de brede kerkelijke traditie wel gebruikt. We zijn terughoudend met die term, omdat het een nogal spectaculaire lading heeft gekregen door films en televisieprogramma's. In strikte zin wordt er in de christelijke traditie de 'uitdrijving van demonen' mee aangegeven. Als wij het woord gebruiken, doelen we specifiek op het gebruik van een machtswoord met autoriteit in Christus' naam ter uitdrijving van kwade machten.

EEN CASUS

Laten we de volgende casus eens bekijken.

Een vader, buitenkerkelijk, belt de dominee vanwege zijn zoon Wim. Wim is afgestudeerd elektrotechnicus. Hij hoort stemmen en meent dat hij door de duivel bezeten is. Hij is daarna in aanraking gekomen met een voodoo-achtige club in de Bijlmer. Tijdens een ritueel met kaarsen en bezweringen is boven zijn hoofd een kip gedood. Wim is met het bloed 'gedoopt'. De stemmen zijn niet verdwenen. Hij is juist angstiger geworden en heeft nare dromen. Professionele psychiatrische hulp neemt zijn angst niet weg. Door de medicijnen raakt hij het contact met zijn gevoelens kwijt. Zijn vader is bang dat Wim verder in de war raakt en vraagt daarom of zijn zoon bij de predikant terechtkan, in de hoop dat de kerk ervaring heeft met dit soort situaties.

Aan deze casus zitten verschillende theologische en pastorale aspecten. We noemen er een paar.

- Kunnen we vandaag de dag nog wel van bezetenheid spreken? Gaan de verhalen uit de Bijbel over mensen die door demonen bezeten zijn niet gewoon over mensen die we in onze tijd psychisch ziek zouden noemen?
- Is de opdracht tot exorcisme en genezing zoals Jezus die aan zijn leerlingen gaf ook geldig voor de kerk van onze tijd? Of leven we in een fundamenteel andere tijd, waarin

de medische en psychologische wetenschap dit heeft overgenomen?

- Als we ervan uitgaan dat er ook vandaag de dag vormen van bezetenheid voorkomen, hoe kunnen we die dan onderscheiden van psychische ziekte(n)?
- Wat kunnen we in zo'n situatie doen als lokale christelijke gemeente? Hoe moet je bidden? Hebben wij dezelfde volmacht in de gemeente van vandaag als de apostelen toen?
- Als iemand psychisch ziek is en vraagt om een bevrijdingsgebed, wat kunnen we als gemeente dan doen?

AANREIKEN VAN KADERS

In deze handreiking willen we een aantal kaders aanreiken waarbinnen bevrijdingspastoraat wat ons betreft kan plaatsvinden. De lokale christelijke gemeente is de plek waar het gesprek over geëigend pastoraat dient plaats te vinden wanneer gemeenteleden of mensen van buiten om hulp vragen. We noemen hier met nadruk ook anderen dan eigen gemeenteleden. Uit ervaring weten we dat bijvoorbeeld GGZ-cliënten, zoekend naar plaatsen van heling en heil, kunnen uitkomen bij een kerk, zonder lid te zijn van die kerk. Als zij vragen om hulp, bijvoorbeeld om een gebed om bevrijding en heling, is het belangrijk dat er openheid is voor hun vraag en voor het lijden dat er achter schuil gaat. Ook is dan voldoende kennis van de psychiatrie nodig om te weten welke pastorale aanpak en welke vorm van gebed passend zijn. We geloven dat de christelijke gemeente voor mensen die gekweld worden of die zich gekweld voelen door kwade machten een helende gemeenschap kan zijn. Zij kan naast de reguliere gezondheidszorg zeker waardevolle hulp en steun bieden.

Heling en bevrijding die beoogd worden in een christelijke pastorale praktijk zijn echter geen instantoplossingen voor ziekten en problemen. God gaat met mensen vele wegen, een leven lang. God heeft de mens verstand gegeven en daarmee ook de vruchten van de wetenschap, zoals psychiatrie en psychotherapie.

Tegelijk is daar niet alles mee gezegd. Wij zouden niet bij voorbaat de bezinning willen doodslaan met mitsen en maren en met een verwijzing naar de wetenschappelijke geneeskunde. Ook als